

УДК 82.091:[821.162.1+821.61]«19»

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ХРОНОТОПА В ПОЛЬСЬКІЙ ТА АВСТРІЙСЬКІЙ ОВІДІАНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Іван Давиденко

*Бердянський державний педагогічний університет,
вул. Шмідта 4, Бердянськ, 71110, Україна;
e-mail: sonrable@mail.ru*

На основі концептуальних положень теорії часопростору художнього твору, розроблених М. Бахтіним та Н. Копистянською, розкрито особливості соціально-історичного хронотопу в локальних текстах польської та австрійської Овідіани другої половини ХХ століття. Водночас крізь призму центральної постаті давньоримського поета Овідія висвітлено історичний зміст заголовків, а також домінуючі принципи авторського бачення історії.

Ключові слова: часопростір, інтерпретація, образ, поет, польська література, австрійська література, роман, заголовок, історія.

Становище давньоримського поета Публія Овідія Назона (43 р. до н. е. – 17 / 18 р. н. е.) у світовій культурі унікальне. З-поміж широкого кола обдарованих митців лише одиниці досягнули вершини народної слави, перетворившись на художній образ. До тих небагатьох, як відомо, належать Вергілій (“Божественна комедія” Данте Аліґ’єрі; “Смерть Вергілія” Г. Броха), Франсуа Війон (“Про Франсуа Війона” Б. Брехта), Олександр Пушкін (“Прогулянки з Пушкіним” А. Синявського), Тарас Шевченко (“Тарас Шевченко: геній – в самотності” Б. Сушинського), Микола Костомаров (“Аліна і Костомаров” В. Домонтовича), Гюстав Флобер (“Папуга Флобера” Д. Барнса), Федір Достоєвський (“Осінь у Петербурзі” Д. Кутзеє), Лев Толстой (“Нескінченний глухий кут” Д. Галковського; “t” В. Пелевіна), Юрій Федькович (“Сторонець” Р. Андріяшика), Іван Франко (“Твого ім’я не вимовлю ніколи” Р. Горака), Богдан-Ігор Антонич (“Дванадцять обручів” Ю. Андруховича) та інші. Однак навіть серед таких визнаних майстрів слова Публій Овідій Назон (далі Овідій. – *І. Д.*) стоїть осібно. Пов’язане це з частотою звернення митців до біографії славетного антика.

На сьогодні майже кожна європейська країна не оминула можливості зробити внесок у розвиток і становлення Овідіани. Щоправда, постійний інтерес до постаті поета впродовж останніх двох століть обумовлений не стільки творчістю, скільки трагічними й водночас загадковими сторінками його життя: досі невідомими залишаються справжні причини вигнання Овідія на північний кордон Римської імперії у 8 р. н. е. Саме можливість запропонувати власну версію подій двотисячолітньої давності стимулює звернення більшості митців до овідієзнавчої тематики. Оригінальні візії образу давньоримського поета представлені у творчих доробках О. Пушкіна (елегія “До Овідія”, 1821; поема

“Цигани”, 1824), В. Тернера (картина “Вигнання Овідія з Риму”, 1838), Е. Делакруа (картина “Овідій серед скіфів”, 1859), Вл. Сирокомлі (вірш “Овідій на Поліссі”, 1861), Е. Феррарі (скульптура “Овідій”, 1887), М. Зерова (сонети “Овідій”, 1922; “Безсмертя”, 1923), В. Яна (оповідання “Овідій у вигнанні”, 1934), В. Горія (роман “Бог народився у вигнанні”, 1960), О. Гончара (вставна новела “Фантазія місячної ночі” з роману “Берег любові”, 1976), К. Мойсєєвої (повість “Осінь Овідія Назона”, 1983), О. Геймана (оповідання “Овідій”, 1998), Ю. Усатюка (скульптура “Овідій”, 2008) та інших.

Значний масив авторських інтерпретацій образу поета-вигнанця спонукає літературознавців до аналізу для виявлення домінантних рис у зображенні характеру класика та його національних модифікацій. Тим більше, що, не зважаючи на достатню вивченість життя і творчості Овідія, його образ, як предмет мистецького, вужче – літературного функціонування, залишається малодослідженим.

Однією із зачинательок осмислення образу Овідія у вітчизняному літературознавстві є А. Демченко, особистий здобуток якої полягає у висвітленні історичного паралелізму повісті “Літній птах на зимовому березі” Ю. Мушкетика [див.: 4]. Разом із фаховим аналізом твору, дослідниці належить також перша спроба компаративного вивчення постаті давньоримського поета в контексті внутрішньо-типологічних зв’язків (вставна новела “Фантазія місячної ночі” з роману “Берег любові” О. Гончара та роман “Скандал в імператорському сімействі” В. Чемериса). Наступна важлива віха в цьому напрямі – дисертація “Часово-просторова модель роману Крістофа Рансмайра “Останній світ”. Феноменологічне наближення” Л. Цибенко [див.: 13]. Попри загалом незначну увагу до постаті Овідія, праця містить концептуальні положення, в яких розкривається смислоорганізуюча функція образу антика в тексті австрійського прозаїка. Безпосереднім предметом дослідження Овідій стає лише згодом у науковому доробку О. Свістольнікової (античний цикл оповідань Ю. Мушкетика: “Смерть Сократа”, “Суд над Сенекою”, “Селена”, “Літній птах на зимовому березі”) та Л. Скорини (повість “Літній птах на зимовому березі” Ю. Мушкетика та роман “Скандал в імператорському сімействі” В. Чемериса). Заслуга дослідниць полягає в тому, що вони крізь призму центральних образів глибоко розкрили ідейно-тематичний та мотивний рівні аналізованих творів [див.: 11; 12]. Характеризуючи загальну історію питання, не можна не згадати також про М. Ільницького, якому належить оригінальна спроба зібрати розсіяні топи “Скорботних елегій” Овідія у творах українських неокласиків, зокрема в сонетах “Овідій” М. Зерова та “Лебеді” М. Драй-Хмари [див.: 5].

Позаяк ступінь розробленості проблеми літературних трансформацій постаті Овідія незначний, існує широке коло можливих напрямів досліджень. Відповідно, методологічна матриця овідієзнавчих студій, окрім очевидного імагологічного підходу, може бути розширена перспективними аналізами Овідіани в царинах художньо-біографічної прози, наративних особливостей, міфокритики, рецептивної естетики тощо. Однак ґрунтовне вивчення закономірностей функціонування образу Овідія потребує, на нашу думку, більш всебічного висвітлення. Саме таким універсальним ключем декодування феномену поета-вигнанця виступає дослідження часопростору. У цьому зв’язку М. Бахтін справедливо підкреслив, що “будь-який вхід у сферу смислів здійснюється тільки через ворота хронотопа” (переклад тут і далі наш. – І. Д.) [2, с. 290]. Водночас

проблема часу і простору художнього твору – дуже широка та має у своєму складі низку аспектів, кожен з яких потребує окремого дослідження. З цієї причини в межах нашої студії більш ґрунтовно зупинимося на характеристиці особливостей соціально-історичного хронотопу, визначений Н. Копистянською як “усе, що можна “вчитати” з твору про життя, думки, почуття, переживання, страждання і радощі людей у певних історичних та економічних умовах, рівень соціальної свідомості, науки, культури, освіти; про духовну, моральну атмосферу, про норми поведінки, правила співжиття і порушення цих правил і норм” [7, с. 161]. Перелічені складові невіддільні від постаті давньоримського вигнання, тому вивчати їх треба в безпосередньому взаємозв’язку.

Винятковість запропонованого нами підходу полягає у виборі об’єктів аналізу, які охоплюють польську та австрійську літератури другої половини ХХ ст. Романи “Овідій Назон – поет” (“Nazo poeta”, 1969) Я. Бохенського й “Останній світ” (“Die letzte Welt”, 1988) К. Рансмайра – яскраві, самобутні зразки європейської Овідіани. На прикладі цих творів чітко простежується інтерпретаційна поліфонія постаті славетного антика, національні варіанти його прочитання, зв’язок із добою. Крім того, без досліджень світових зразків вітчизняна типологія образу давньоримського поета буде неповною. Отже, актуальність нашої розвідки зумовлена сукупністю трьох складових частин: вибору теми і проблеми, методологічного інструментарію та об’єктного поля дослідження. Мета нашої розвідки – схарактеризувати особливості соціально-історичного часопростору в романах “Овідій Назон – поет” Я. Бохенського й “Останній світ” К. Рансмайра. Досягнення мети передбачає розв’язання конкретних завдань: проаналізувати хроно-топічний зміст заголовків; розкрити міжчасовий діалог у текстах Овідіани; визначити специфіку соціально-історичного тла романів.

Важливість назви у структурній організації твору важко переоцінити: з одного боку вона виступає найбільшим умістищем творчої енергії митця, а з другого – інформативним джерелом і непохитним фундаментом тлумачень реципієнтів. Досконалий заголовок, на переконання А. Шопенгауера, має підпорядковуватися такій формулі: “<...> бути стислим, лаконічним, влучним і по можливості бути монографією змісту” [16, с. 8]. Мислитель гостро критикував будь-яку розмитість у назвах книг, вважаючи, що вони лише вводять в оману читачів.

Роман “Овідій Назон – поет” Я. Бохенського має простий за структурою заголовок, що складається з двох частин: імені головного персонажа та роду його занять. Відповідно, соціально-історична валентність номена обмежена біографією Овідія, яка охоплює період із 43 р. до н. е. по 17 / 18 р. н. е. Тому варто розглядати роки життя поета не окремо, а в проекції на так званий “римський мир” (*Pax Romana* – епоха імператора Августа і його наступників I ст. н. е.), оскільки саме в цей час “шляхом цілеспрямованих і численних реформ Августу і соціальним верстам, які за ним стояли, вдалося розв’язати багато болючих проблем римського суспільства і держави, що так гостро проявилися в часи кривавих громадських війн” [1, с. 342]. Політична стабільність, задекларована принципатом, не могла не вплинути на розвиток культури, яка відгукнулася загальним піднесенням мистецтва. В особі сподвижників імператора римська держава почала всебічно підтримувати молоді таланти, надійно заховавши під маскою опіки свою справжню мету – зробити з митців носіїв панівної ідеології. Наприклад, у літера-

турному середовищі за такою вказівкою працював гурток Мецената (70–7 рр. до н. е.), найвідоміші члени якого – Вергілій (70–19 рр. до н. е.) і Гораций (65–8 рр. до н. е.).

Утім, на протигагу статкам прийшли зубожіння духовності та деморалізація римської аристократії. Щодо цього особливо цінними видаються свідчення самого Овідія: “Нині на правду в нас вік золотий: до посад шонайвищих / Золото шлях прокладе, золотом купиш любов. / Хоч би в оточенні муз завітав сюди ти, Гомере, – / Як завітаєш ні з чим – вкажуть на двері тобі” (“М.”, II, 277–280)¹ [9, с. 133]. Давньоримська імперія часів Августа страждала від загальної розбещеності, неробства і переситу, а тому будь-які спроби відновити владною верхівкою чесноти предків були марними. Отже, соціально-історичний час Овідія амбівалентний за своєю суттю: з одного боку, панував відносний спокій на кордонах і матеріальний добробут у країні, а з іншого – деформація моралі, підкріплена культом грошей.

Повертаючись безпосередньо до роману “Овідій Назон – поет”, варто зауважити, що концептуальний задум твору не вичерпується давньоримською дійсністю, закладеною в заголовок, а активно взаємодіє з польськими реаліями 60-х рр. XX ст. Тому центральну постать античного митця треба розглядати в трансісторичній перспективі. Очевидно, на думку Я. Бохенського, спільною виявилася атмосфера, що панувала в обох державах, а саме наявність у ній всепронизуючої сексуальності: “Навряд чи треба додавати, що наявність сексу в програмі впливає з духу часу. В ті квітучі мирні роки, коли війни точаться хіба що на периферіях і нас лише посереднім чином стосуються, у ті пречудові, так скажу, роки відпруженості й поступу секс опосідав людську уяву й усе переповнялося сексом: звичаї, мистецтво, торгівля, навіть політика” [3, с. 11–12]. Відтак, вловивши історичну подібність, Я. Бохенський використав універсальний код стягнення часопросторових площин, яким виявився античний класик. Зі сторінок роману відчувається, що Овідій цікавив польського автора не сам по собі, а насамперед як символ доби, найяскравіший її виразник: “Самого нуртування – замало, іменита знаменитість повинна задавати такт. Хоча цього теж замало, знаменитість повинна уособлювати нуртування, повинна бути неначе втіленим тактом, ідолом такту, і в цій необхідності криється, мабуть, щось містичне” [3, с. 14]. Наведена цитата може слугувати також доречною ілюстрацією до тези М. Бахтіна, згідно з якою персонаж у творі завжди “суттєво хронотопічний” [2, с. 122]. Щоправда, образ Овідія за дві тисячі років вийшов за власні кордони, інтегрувавши часопросторові координати різних країн світу, так узявши на себе функцію ретранслятора в міжнаціональному діалозі.

Задуманий спочатку як прозовий переказ “Метаморфоз” (*Metamorphoses*, 2–8 рр. н. е.) Овідія, роман “Останній світ” К. Рансмайра набув розголосу ще до появи на полицях книгарень. Цьому посприяла і широка реклама з боку видавця, і загадкова назва твору. “Заголовок, – зазначає М. Барабаш, – як камертон індивідуального письменницького стилю “заряджає” читача-інтерпретатора відповідною духовною енергією автора, настроює на певний лад сприйняття і розуміння авторського задуму, підтексту, надтексту і контексту літературного твору” [15, с. 18–19]. Побудований за принципом

¹ Літерою “М.” позначається “Мистецтво кохання” (*Ars amatoria*). Римська цифра – номер книги; арабські – рядків.

алегоричного конструкту, номен “Останній світ” – результат матеріалізації стану душевного сум’яття та невизначеності, що охопив австрійське суспільство в 1980-х роках. Відповідно, цілком умотивованою є присутність у тексті есхатологічних мотивів.

На відміну від польського автора К. Рансмайр відмовився від об’єктивного зображення історії. Натомість він репрезентував власне, суто постмодерністське її бачення, в якому минуле і сучасне синхронізуються, утворюючи, за висловом Л. Цибенко, “амальгаму часів” [14, с. 9]. Показові з цього погляду міркування А. Карельського: “Авторська гра з часом витончена та багатозначна. Суть її не в зіткненні двох конкретних епох – часу Овідія та технічної ери, – а в балансуванні між епохами взагалі, точніше кажучи, *понад* перебігом історичного часу” (курсив Карельського. – *І. Д.*) [6, с. 7]. Варто наголосити, що таке розширення часопросторових вимірів роману “Останній світ» має свою конкретну мету – подолати межі національної літератури та відкрити світовий спектр проблем. У зв’язку з цим універсальна мова міфів виявилася дієвим засобом досягнення поставленої цілі.

Утім, архетипні моделі людської поведінки, заковдані в загальновідомих сюжетах, не залишилися незмінними, оскільки автор наповнив їх сучасним соціально-історичним досвідом. Наприклад, бог підземного світу Діт у постмодерністському тексті К. Рансмайра постає ветераном війни, закинутим з Фрісландії на Чорне море, а улюбленець Аполлона Кипарис – карликового зросту кіномеханіком із Кавказу, що продає турецький мед. Не менш оригінально австрійський прозаїк інтерпретує історичну постать головного натхненника “Останнього світу” – Овідія: “Римський поет. Відомий своїми любовними елегіями, знаменитий трагедією “Медея”, але справжню популярність йому принесла комедія “Мідас”. Унаслідок політичних конфліктів довкола його особи розквітає ціле суцвіття всіяких міфів: коли для одних він ексцентричний поет, то інші вшановують його як революціонера, побоюються як ворога держави чи зневажають як опортуніста, що прагне до розкошів” [10, с. 182]. Ця промовиста авторська довідка, вміщена в додатку до роману, фактично єдина цілісна характеристика Овідія.

Зібраний зі спогадів персонажів, давньоримський класик не функціонує в тексті як повноцінний герой, але опосередковано впливає на специфіку його часопросторової організації. Зокрема, насичення твору великою кількістю анахронізмів – це не беззмістовна примха К. Рансмайра. За рахунок часових невідповідностей (залізна постать Спасителя, потоки машин у вечірньому місті, більярдні столи тощо) автор немовби “подвоює саме явище “метаморфози”: відбувається свого роду накладання сучасного матеріалу на міфологічну матрицю” [8, с. 12]. Відтак художній палімпсест, побудований К. Рансмайром, виступає принциповим запереченням лінійності історичного процесу. Однак зв’язок часів проступає не лише на рівні побутових деталей. Проблема стосунків між владою та митцем, запрограмована в особі Овідія, також підкреслено актуалізується в романі К. Рансмайра.

Отже, соціально-історичний часопростір в романах “Овідій Назон – поет” Я. Бохенського й “Останній світ” К. Рансмайра не обмежується давньоримською дійсністю. Вектори авторських задумів перспективні, тому минуле і теперішнє утворюють міжчасову єдність, в якій функцію посередника відведено античному поету Овідію. Варто зауважити, що проблема часопросторової організації текстів сучасної Овідіани

не вичерпується цим дослідженням. Окремого аналізу потребують й інші аспекти хронотопу: авторський, сюжетний, персонажний тощо. Розкриттю цієї проблематики й будуть присвячені наші подальші студії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Балух В. О.* Історія Стародавнього Риму: [курс лекцій] / В. О. Балух, В. П. Коцур. – Чернівці : Книги XXI, 2005. – 680 с.
2. *Бахтин М. М.* Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Литературно-критические статьи / [сост. С. Г. Бочаров и В. В. Кожин] / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 121–290.
3. *Бохенський Я.* Овідій Назон – поет : роман / Яцек Бохенський ; [з польської переклав Ростислав Доценко]. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2011. – 216 с.
4. *Демченко А. В.* Особенности историзма повести Ю. Мушкетика “Літній птах на зимовому березі” / Алла Викторовна Демченко // Проблемы художественного историзма: [доклады всесоюзной научной конференции]. – Херсон, 1990. – Часть II. – С. 92–94.
5. *Ільницький М.* Український топос Овідієвих метаморфоз / Микола Ільницький // Літературна компаративістика. – К. : ВД “Стилос”, 2011. – Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики : стратегії та парадигми. – Ч. I. – С. 130–139.
6. *Карельський А.* О людях и камнях, о людях и птицах / Альберт Карельський // Рансмайр К. Последний мир: роман / Кристоф Рансмайр; [пер. с нем. Н. Федоровой; предисл. А. Карельского]. – М. : Радуга, 1993. – С. 5–15.
7. *Копистянська Н. Х.* Час і простір у мистецтві слова : [монографія] / Нонна Хомівна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2012. – 344 с.
8. *Потехина И. Г.* Роман Кристофа Рансмайра “Последний мир” : миф и литература : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья (литературы народов Европы, Америки, Австралии)” / И. Г. Потехина. – СПб., 2005. – 22 с.
9. *Публій Овідій Назон.* Любовні елегії ; Мистецтво кохання ; Скорботні елегії / Публій Овідій Назон ; [пер. з латини А. Содомори ; передм. та комент. А. Содомори]. – К. : Основи, 1999. – 299 с.
10. *Рансмайр К.* Останній світ : роман / Кристоф Рансмайр ; [пер. з нім. О. Логвиненко ; післямова Л. Цибенко]. – К. : Основи, 1994. – 206 с.
11. *Свістольнікова О.* Образи античних митців у творчості Ю. Мушкетика / Олена Свістольнікова // Східнослов'янська філологія : здобутки та перспективи. – Кривий Ріг, 2001. – С. 56–59.
12. *Скорина Л. В.* Інтерпретація образів Овідія та Октавіана Августа у повісті Ю. Мушкетика “Літній птах на зимовому березі” та романі В. Чемериса “Скандал в імператорському сімействі” / Людмила Вікторівна Скорина // Мова, культура й освіта в сучасному світі : [зб. наук. пр. до 90-річчя д. ф. н., проф. О. К. Романовського / відп. ред. О. А. Стишов]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 90–94.
13. *Цибенко Л. Б.* Часово-просторова модель роману Кристофа Рансмайра “Останній світ”. Феноменологічне наближення : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.04 / Цибенко Лариса Богданівна. – Л., 2000. – 235 с.
14. *Цибенко Л. Б.* Часовопросторова модель роману Кристофа Рансмайра “Останній світ”. Феноменологічне наближення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / Лариса Богданівна Цибенко. – К., 2001. – 20 с.
15. *Челецька М. М.* Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів) / Мар'яна Маркіянівна Челецька. – Львів : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2007. – 304 с. – (Франкознавча серія. Вип. 9).

16. *Шопенгауэр А.* О писательстве и о слоге / Артур Шопенгауэр ; [пер. с нем. Д. Н. Цертеллева]. – изд. 2-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 72 с.

*Стаття надійшла до редколегії 22.10.2013
Прийнята до друку 13.01.2014*

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ХРОНОТОПА В ПОЛЬСКОЙ И АВСТРИЙСКОЙ ОВИДИАНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Иван Давиденко

*Бердянский государственный педагогический университет,
ул. Шмидта, 4, Бердянск, 71110, Украина;
e-mail: sonrable@mail.ru*

На основе концептуальных положений теории временных и пространственных отношений художественного произведения, разработанных М. Бахтиным и Н. Копыстьянской, раскрыты особенности социально-исторического хронотопа в локальных текстах польской и австрийской Овидианы второй половины XX века. Вместе с тем, сквозь призму центральной личности древнеримского поэта Овидия освещены доминантные принципы авторского видения истории.

Ключевые слова: пространство и время, интерпретация, образ, поэт, польская литература, австрийская литература, роман, заглавие, история.

PECULIARITIES OF THE SOCIAL AND HISTORICAL CHRONOTOPE IN THE POLISH AND AUSTRIAN OVIDIANA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Ivan Davydenko

*Berdyans'k State Pedagogical University,
4 Shmidt St, Berdyans'k, 71110, Ukraine;
e-mail: sonrable@mail.ru*

On the basis of time and space theory, suggested by Mikhail Bakhtin and Nonna Kopystianska, the peculiarity of social and historical chronotope in the Polish and Austrian Ovidiana of the second half of the 20th century has been exposed. Special attention is paid to the historical content of the titles and dominant principles of authors' visions of the history.

Keywords: time and space, interpretation, image, poet, Polish literature, Austrian literature, novel, title, history.